

Pobožné slyšení mše svaté

poznámky k prožívání
liturgie v raném novověku
a k úloze hudební složky

Hoffman
Jestřábský
Beckovský
Pelcl

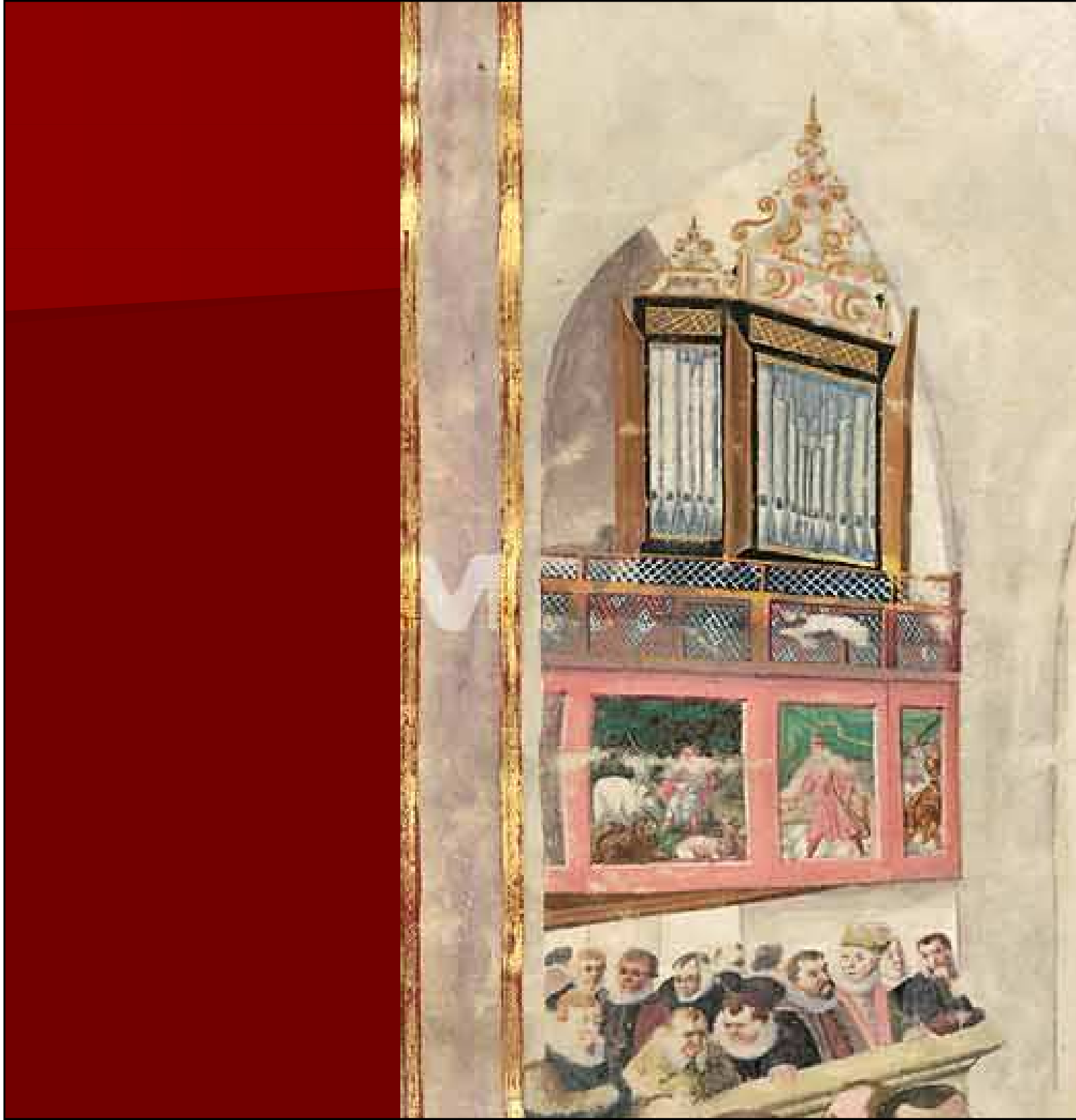
Interiér chrámu sv. Ducha

v Hradci Králové

Literáti stojící u čtyřhlasého
chorbuchu, věřící obsadili
také boční empory.

Graduál český, letní část
Hr-14 (II A 13b), fol. 256v
www.manuscriptorium.com

Naše představy o zaplnění prostoru chrámu jsou velmi zkreslené. Je nutné vzít v potaz:

1. Celebrování několika mší (tichých) zároveň u bočních oltářů.
2. Specifické rozmístění věřících v chrámu: privilegovaná místa k sezení, přístup na empory.
3. Umístění hudebních kruchet, resp. pozitivu / varhan.
4. Pozornost věřících spíše než liturgické dění přitahuje hudba, vizuální prvky (roucha, obrazy, výzdoba, pohyb), pachy (kadidlo, nevětraný prostor).
5. Nevhodné chování mnoha účastníků liturgie?

Ad 1.

Spolu s počtem příslušníků duchovenstva (kléru) vzrostl ve 13. století i počet bohoslužeb. Veřejným obřadem se staly celodenní zpěvy oficia, pěstované ve všech významnějších chrámech. V nich se nalézal obvykle větší počet oltářů. Od brzkého ráno až do poledne se při nich ve velkém množství sloužily mše, některé probíhaly dokonce zároveň. Bylo to možné díky tomu, že při méně významných příležitostech kněží mešní texty pouze v tichosti recitovali. Při zpívaných mších stávali zpěváci obvykle v kněžišti (presbytáři) a pokud neznali repertoár z paměti, zpívali z jedné knihy. Velikost liturgických knih této potřebě odpovídala. Počet zpěváků ve schole byl různý a závisel především na významu a finančních možnostech konkrétního chrámu.

Společný zpěv chorálu v premonstrátském klášteře. Iniciála Antifonáře louckého z roku 1499. Nejblíže stojanu se zpěvníkem stojí kantor, který ukazuje průběh melodie. Zajímavé je, že i malí chlapci jsou zde vyobrazeni s vyholeným temenem (tonzурou), symbolem duchovního stavu.

Ad 2.

- Předpokládá se, že věřící ve středověku při liturgii spíše stáli, čemuž by nasvědčovaly dochované pozdněstředověké lavice (pro magistrát, urozené), dochované například na Spiši.
- Pořizování kostelních lavic pak mohla být do určité míry záležitostí farníků, tj. náklady nemusely být hrazeny pouze z majetku záduší, ale z příspěvků věřících. Odtud plyne jejich nárok na místa.
- Podobné aktivity lze předpokládat v případě vzniku různých kruchet. Běžně se v chrámu stavělo několik kruchet, nejen hudebních (figurální, literátská). Ve Starém Městě za tímto účelem vzniklo i kůrové bratrstvo (cca 1662).

Ad 3-4

- V otázce umístění varhan / pozitivu je k dispozici jen malé množství dokladů, zejména k praxi před rokem 1700.
- Někdy lze doložit existenci varhan v chrámu před stavbou samotného hudebního kůru.
- Pozornost si zaslouží kruchty v presbytáři chrámu (sv. Jakub v Brně – kruchta nad vchodem do sakristie, obdobně u sv. Mořice v Olomouci), případně varhany na empoře kněžiště.
- S umístěním varhan souvisí i otázka provozování figurální hudby – ne vždy byl ansámbl hudebníků umístěn na západním kůru (příliš daleko od presbytáře).

Jiří Sehnal, *Barokní varhanářství na Moravě*. 2. Varhany, Brno 2004, s. 76-79.

Ad 5.

- Barokní autoři často poukazovali na skutečnost, že u křesťanů „svaté věci v tak lehké vážení přišly, že se v kostelích nejináč než jako v domích obecních chovají“, jak si posteskl jeden z nejvýznamnějších literátů barokní Moravy, Valentin Bernard Jestřábský.

Vidění sedláčkovo XVII. Jak mnozí v kostelích pobožně, jiní nepobožně se chovají.

Milan KOPECKÝ (ed.), Valentin Bernard Jestřábský: *Vidění rozličné sedláčka sprostného* (podle vydání z r. 1719), Uherský Brod 1973, s. 89.

I uvedl ho (anděl) do jednoho velikého kostela v den Páně nedělní, v kterém bylo již lidu mnoho obojího pohlaví; a tí pěkně, každý podle možnosti své, oblečeni. ... On pak sedláček také se měl k pobožnosti, a měl za to, že všecken lid přítomný bude se nábožně Pánu Bohu modliti: ale brzo viděl, jak někteří ani neklekli, jiní toliko na jednom koleně klečeli, jiní šeptali aneb rozprávěli, jiní se smáli, a modlicím se překážku dělali, jiní na strany se ohlíkali, jiní zahálejíce seděli neb stáli, jiní na ženské pohlaví všetečně vyhledávali, a ony na ně zas, zdali by se někomu zalíbily, a spíš provdati, a jako kravičky na jarmarku se prodati mohly. Na modlitbu, a na konání mše svaté, malý pozor měly; vnitřní pak pobožnosti mnohém méně.

Proti hlasité zábavě během bohoslužeb v olomoucké diecézi dokonce vyšly patenty, a to v letech 1668, 1669 a 1714. V Brně byla někdy před rokem 1774 zřízena funkce livrejovaného kostelního dohlážete s platem 17 krejcarů denně, který měl dohlížet na důstojný klid v chrámech. O deset let později si již nový brněnský biskup stěžuje na nošení a vodění psů do kostela (mají je odebrat kostelní dohlážeči hned při vstupu) a na klobouky, které se hodí více do divadla a redutního sálu než do kostela.

„Reformovaní katolíci si na rozdíl od reformovaných protestantů zachovali náboženství obrazu spíše než náboženství textů, ať už to byla příčina nebo důsledek skutečnosti, že katolické oblasti byly méně gramotné než protestantské.“

(Řehoř Veliký: obrazy jsou knihami nevzdělaných).

Peter Burke, Lidová kultura v raně novověké Evropě, Praha 2005, s. 243.

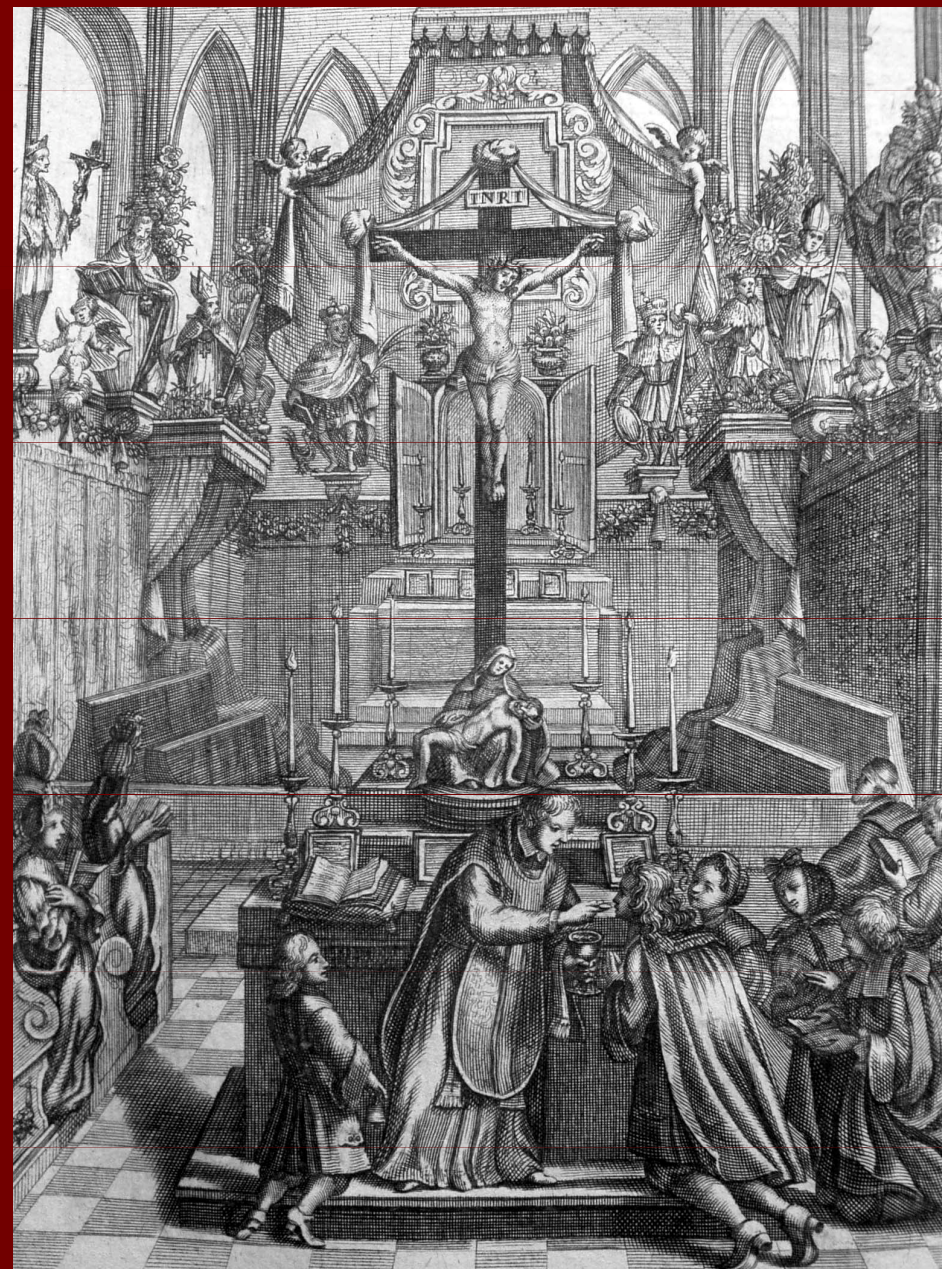
DE SANCTISSIMO
EUCCHARISTIÆ
SACRAMENTO.

E Maibus quidem Ecclesiæ Catholicæ Sacramentis religiosè sanctèq; tractandis, magna, ac diligens cura adhibenda est, sed præcipuè in administrando, ac suscipiendo Sanctissimæ Eucharistiæ Sacramento, quo nihil dignius, nihil sanctius & admirabilius habet Ecclesia Dei, cum in eo contineatur præcipuum, & maximum Dei donum, & ipsemet omnis gratiæ, & sanctitatis fons, auctorq; Christus Dominus.

Parochus igitur summum studium in eo ponat, ut cum ipse venerabile hoc Sacramentum qua decet reuerentia, debitoque cultu tractet, custodiat & administret, cum etiam populus sibi commissus religiosè colat, sanctè, frequenterq; suscipiat, præsertim in majoribus anni solennitatibus.

Ideo populum sæpius admonebit, qua præparatioac, & quanta animi religione, ac pietate, & humili etiam corporis habitu ad tam diuinum Sacramentum de-

Jindřich Ondřej Hoffman.
Zrcadlo Náboženství,
to jest: Původ, Spůsob,
Příčina, Smysl, Výklad
a Užitek všech Ceremonií
v Církví Katolické
každoročně i každodenně
Obyčejných.
Praha 1642

O Ceremoniích Misse Swate.

Wo tom každý Pobožný Katolický Křesťan / co gest Misse Swate / že gest Obětí Nového Zákona / na Místě wšech Obětí Starozákonních / které reprezentowali přišší buvaucýho Beránka Krysta pána. A tato gediná Obět činí se na Památku geho / giž na Swět přiššího. Takž sam poručil swým Apostolům : (Math: 26.) **T**o Cziňte na mau Památku. Poněwadž tedy při Obětech Starého Zákona mnohé se Ceremonie vjíwawali / tak tedy yw Novém : poněwadž, weliké Tagemstwy vřazugi. Cžtemě / (Abak: 2.) že Pán Bůh temuž Proroku Widěný vřazal / kteréž na Tabuły Wětšými Literami napsati rozřazal / aby mohł každý k dozby geyčet / lépegj Cžšti / a gemu Srozuměti. Tím se znamenalo / kterať Cýrkew Novos Zákonnj / Bolestnan Prácy Krysta pána / Wěrným Křesťanům / Wětšými Literami / totiz skrz Widitedlné Ceremonie /

(obzvlášt)

(Cobzvláště Lidu Prostému) aby mohli tím lépeji tomu rozuměti / před Oči staví / což se při Misy Swaté činí. Křystus Pán svým Vcedlným otwrať Pisma po swém z Mrtvých Wstání : Tak se tuto utwrať Ceremonie o Tassem Wyklauspení.

Žiwot Křysta Pána na Tře se dělí.

1. Od Wčelení až do Vmučení. 2. Od Vmučení až do Wzkříšení. 3. Od Wzkříšení až do na Tebe Wstaupení. Tak gšau Tři Částky Misse Swaté. 1. Přisprawa k tomu. 2. Konání. 3. Doko-
nání. Začatek / Prostředek / a Konec. Pro-
wní Částka Misse Swaté gšst od počá-
tku až po Patrem do Offertorium. Dru-
há odeud až po Communij : a Třetí až
do Konce.

První Částka Misse Swaté.
Ta reprezentyruge První Částku
Žiwota Křysta Pána / od Wčelení do V-
mučení.

Přistaupení Kněze k Oltóři s
Kalichem

Kalichem / v Kázuge Křysta Pána přigiti
na Swět. aby Kalich Utropení pil. Za-
to y na Hůru Olivet Paul & Simonj gda /
Křekl: Otče můželi Mne minauti
Kalich tento / řě.

Kříže děláni při Confessi, y In-
troitu / že Tagemstwj Kříže Křysta Pá-
na konati se bude ; též že se we Gmenu V-
přisowaného začína.

Šalm : Judica me Deus / Znameo
ná Newinnost Beránka Křysta Pána :
odeudž se gmenuge Dominica Iudica / že
Newinný Beránek Třpěti měl. Sam ten
hdaž dj w tom Ewangelium : Kdo
Mne z Wás Trestati bude z Hřis-
tů / řě.

Confessi : W níž se Kněz nabesbá
před Oltářem / na Místě křesného Lidu /
mage k té Swaté Wěcy přistaupiti / Zna-
mená / že Křystus na sobě Gho Nepras-
wosti Tassých nesl / a Mluwí o Tassých
Hřisných / ga koby geho wlastnj byli.

Introit : gšst Žádost Swatých Otců /
kterj

Valentin Bernard Jestřábský. Vidění rozličné
sedláčka sprostného. Opava 1719 (viz edice M.
Kopeckého z roku 1973).

Vidění sedláčkovo XVIII. Aneb raději o mši svaté naučení

„Zaměstnání“ věřících při mši (předpoklady na základě norem)

- Modlitby přizpůsobené jednotlivým částem mše (k tomu sloužily běžně rozšířené modlitební knihy – Nebeklíče a jiné).
- Modlitba růžence (zvláště pro negramotné, nemajetné, nebo např. školní mládež).
- Hudba: v případě tiché mše šlo o téměř nepřetržitý proud hudby (píseň o mnoha slokách, instrumentální produkce?), v případě slavnostního ritu doprovázela mši figurální produkce.

Viz Zrcadlo náboženství, Beckovský, Ryba, Pelcl.

**Manuale Sodalitatis Parthenii, Varia, ex diversi
opusculis selecta Pietatis Exercitia Olomucii 1714**
(SVK Olomouc, sign. 600.526).

**HYMNODIAE Sub Sacrum a Studiosa Juventute
decantari solita (p. 98-121):**

Quoniam moris est studiosae Juventuti pios cantus
sub sacro concinere, ut etiam sic DEUM laudare
studeant, quod multi praesertim Parvuli, nescirent
hoc tempore animum pie occupare, idcirco pro
singulis hebdomadae diebus, sequentes
accommodantur hymnodiae.

Rozvržení cantiones během týdne

- pondělí: (Jubilus S. Bernardi) JESu dulcis memoria
- úterý: Litaniae Laureanae B. V. MARIAE pro felici morte
- středa: Ave Maris stella
- čtvrtek: Lauda Sion Salvatore
- pátek: Ave Jesu summe bonus
- sobota: Omni die dic MARIAE

HYMNODIÆ

^A
SCHOLASTICÆ JUVENTUTE

In Gymnasio

BRUNENSI

SOCIETATIS JESU

Cantari solitæ ;

Conformitatis ,

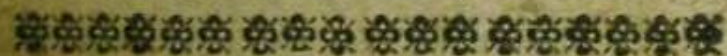
&

Commodioris usûs

gratiâ collectæ,

atque

Cum nonnullis Pietatis Exer-
citiis typis mandatæ.

BRUNÆ ,

Apud Mariam Barbaram Svobodianam
Viduam , Annô 1741.

Altera copia

Jindřich Ondřej Hoffman: Zrcadlo náboženství (Praha 1642)

- Proč jsou Ceremonie Processy a co znamenají?
- Nesou se Korouhve a Kříží na Znamení, že Kristus náš Generál svou Smrtí a Vzkříšením nad Peklem, Ďáblem zvítězil.
- Nese se Kříž, a Obraz Umučení Krista Pána, jakožto náš Praporec (... cestu k Nebi ukazujem Křížem, kterýž jest náš Vůdce)
- Letanie se zpívají, což nejsou než prosby a jiní se modlí...
- Zvoní se, aby tím Lidé k větší Nábožnosti probuzeni byli, jako Soldáti Troubením k Boji.
- V houfích jsou, a velkém Počtu, protože Bohatí, i Chudí, Mladí, i Staří všickni rádi Chléb jíme, Žebráci jsme před Bohem, všickni také za něj prositi máme.

- Sotva který národ tak miluje pobožné zpěvy, jako Čechové, jichž za starodávna také při bitvách užívali, jak tehdáž, dokud ještě v katolickém náboženství trvali, tak také i potom, když do husitského kacířstva upadli, a pod vůdcem Janem Žižkou proti katolickým ukrutný boj vedli. Jakož i před několika lety za našich otců téměř všickni k pikartské sektě přistoupili, protože ta sekta žalmy sv. Davida, velmi krásnou českou řečí, v líbezné zpěvy uvedla, a přimichavši do nich mnoho jedu svých kacířských bludů, na světlo je vydala. O čemž poněvadž páter Albrecht věděl, aby touž vnadou co nejvíce duší k Bohu přivnadil, nic téměř před sebe nebral, a ničeho nevykonal bez pobožných zpěvů buď doma neb v kostelích. Vždycky před kázáním i po kázání musilo se zpívati; a cokoli s bližními jednal, to se vždycky promichovalo a osladčovalo pobožnými zpěvy.

- A míval z toho zpívání, zvláště když všecken lid spolu velikým hlasem zpíval, tak veliké potěšení, že ho nemohl tak v srdci tajiti, aby se na tváři a v slovích neznamenal. Obzvláště pak sobě liboval to zpívání, když jeden začíná, a druzí všickni po něm nějakou jistou propovídku neproměněnou ustavičně opětují, jako se činí v litaniích a písních, kteréž se na pouti užívávají (VAŠICA 1932: 92–93).
- Jan Tanner: *Vir apostolicus seu Vita et virtutes R. P. Alberti Chanowsky e Societate Jesu in provincia Boëmiae*. Pragae 1658 (česky 1680)

Jan Beckovský,

**Druhý sloup nepohnutelného základu
katolického živobytí.**

Praha 1707.

Kapitola o muzyce kostelní

Hudba jako „program“ i „nástroj“

Uvažoval jsem takhle: cílem chrámové hudby je vzkřísit bohabojné city shromážděných křesťanů a dodat jim více síly. Dále má církevní hudba tomuto shromáždění vštěpovat pravou zbožnost, posilovat a zachovávat ji v srdcích. Také chce smyslově představit slávu Všemohoucího a povzbudit nás, abychom Boha uctívali. ...

Do chrámové hudby se hodí vše, co člověka přitáhne k vznešeným, mírným, dobrotivým a laskavým pocitům.

Jan Jakub Ryba, *Můj život a hudba* (rkp 1801)

František Martin Pelc, Paměti (cca 1780)

Kněz čte mši u hlavního oltáře tiše a jenom několikrát řekne k lidu hlasitě „Dominus vobiscum“. Po celou ostatní dobu se na chóru hraje. Často jsou hrány věci docela pěkné a veselé, které svádějí k tanci, nebo zazpívá soprán nebo bas, že by posluchači raději utekli.

Lid nezpívá, neboť se říká, že je to zvyk luteránský. Hrubá trvá sotva půl hodiny; jenom chce-li nějaký hudebník ukázati své umění na houslích, na cello nebo ve zpěvu, trvá poněkud déle. ... Kde je dobrá hudba, tam bývá lidu nejvíce. Myslil bys, že jsi v opeře. Seběmenší zbožnost tu není vidět.

Kázání v mateřské řeči, liturgie v latinské

Ilustrace:

Opus novum tripartitum
concionum moralium,
Brno 1712

výklad

Jan Josef Božan,
Slaviček rájský
Hradec Králové
1719 (edice
Malura-Kosek, Brno 1999)

